

Вікторія Масановець
м. Київ, Україна

**Відтворення фрейму «навчання» у романі Донни Тартт
«Темна історія»: експериментальне тестування**

Abstract. *The article considers frames as elements of author's picture of the world and analyses the frame "studying" in the novel The Secret History by Donna Tartt and its Ukrainian translation. The author employs the method of experiment (oral survey), comparative, contextual, frame and translation analysis of the source and target texts to confirm the following hypothesis: a fragment of a literary text with no hypothetically obvious to a reader formal elements of idiostyle, such as, repetitive stylistic devices, foreign language inclusions, phraseological units, etc., due to the unique combination of lexical units, evokes certain frames in the recipient's mind, which allows them to distinguish the author's idiostyle.*

Key words: *frames, author's idiostyle, literary translation, equivalence.*

Поняття фреймів прийшло зі сфери ІТ і почало активно використовувати в різних галузях знань, зокрема в літературознавстві та перекладознавстві для позначення ментальних структур. Фрейми – структури знань, які відображають світогляд певного суспільства: його переконання, цінності та емоції, прототипи людей і речей; те, як проходять заходи та відбуваються ситуації; соціальні сценарії, а також метафорична та метонімічна структура думки. [1] У контексті перекладу це поняття набуває надзвичайно важливого значення для точного відтворення картини світу автора, його ідіостилю, оскільки дозволяє виокремити одиниці якісно нового порядку для пошуку/встановлення еквівалентності.

Ідіостиль автора художнього твору «розлитий по тексту» [2]. Це складна система взаємопов'язаних повторюваних елементів, що є проявом своєрідного образного авторського світогляду, яка не зводиться до експліцитних повторів стилістичних засобів, чергування синтаксичних конструкцій різної довжини чи використання іншомовних запозичень. Автор підбирає лексичні одиниці таким чином, що у свідомості читача активуються структури знань – фрейми – які породжують певні образи, читацькі очікування та дають розуміння внутрішніх закономірностей художнього твору.

У своєму дослідженні ставимо за мету підтвердити або спростувати таку гіпотезу: фрагмент художнього тексту, який не містить очевидних формальних елементів ідіостилю, таких як, у випадку з ідіостилем Донни Тартт, еклетичність, іншомовні вклучення, фразеологізми, вживання реалій тощо [3], за рахунок активації певних фреймів у свідомості читача дозволяє реципієнту вловити певні внутрішні закономірності твору, які, у свою чергу, можуть дозволити характеризувати картину світу автора, визначити специфіку його ідіостилю.

Поставлена мета вимагає вирішення таких **завдань**:

- розробити комплекс питань на основі фрагменту роману Донни Тартт «Таємна історія» та його українського перекладу, покликаних підтвердити або спростувати вищезазначену гіпотезу;
- провести усне опитування респондентів, які на достатньому рівні володіють англійською та українською мовами;
- проаналізувати отримані результати.

У дослідженні використано метод усного опитування, компаративний, контекстуальний, фреймовий та перекладацький аналіз тексту оригіналу (ТО) та тексту перекладу (ТП). Матеріалом дослідження слугує роман сучасної американської письменниці Донни Тартт «Таємна історія» (1992) та його український переклад, виконаний Богданом Стасюком (2017).

Про роль фреймів у перекладі писали Мона Бейкер [4], Ана Лопез [1], Олівер Кзуло [5] та інші. Як зазначає Т. Бовсунівська, «якби фрейми не були вигадані у сфері ІТ, то вони мали б народитися у сфері літературознавства, оскільки надалі поетика повинна відверто й усвідомлено спиратися виключно на категорії-процеси когнітивного, отже, міждисциплінарного походження» [6, с. 21]. Вчена аргументує необхідність появи якісно нової фреймової поетики для аналізу сучасних творів, оскільки фрейм – універсальний інструмент, який дозволяє систематизувати там, де інші інструменти систематизації безсилі. Теорія фреймів дозволяє пояснити зв'язок між окремими частинами твору. У практиці літературознавчого аналізу фрейми можуть охоплювати будь-які рівні тексту.

У своїй роботі *Applying Frame Semantics to Translation: A Practical Example*, Ана Лопез (Ana López) пропонує використовувати поняття «фрейму» як своєрідної *tertium comparationis* (основи зіставлення). Під «еквівалентністю» Лопез розуміє відповідність функцій, яку одиниця виконує в загальній канві тесту оригіналу (ТО) та тексту перекладу (ТП) – тобто те, наскільки схожими є фрейми, що активує одиниця у читачів оригіналу та перекладу. При цьому культурні елементи ТП є функціональними еквівалентами елементів ТО, якщо вони виконують відповідну функцію в тексті та мають високий рівень відповідності між семантичною, прагматичною та стилістичною інформацією фреймів. Пропонуючи фреймову семантику у якості методу для аналізу, вчена ставить за мету полегшити роботу перекладача шляхом використання моделі, що ґрунтується на взаємодії тексту та структури знань інтерпретатора. При цьому завдання перекладача полягає у відтворенні фреймів ТО лінгвістичними елементами ТП, які активують знання, що семантично, прагматично і стилістично є максимально близькими до тих знань, які активують елементи ТО [1].

Згідно з нашою гіпотезою, фрагмент тексту, який не містить яскравих формальних елементів, що можна було б трактувати як елементи ідіостилю (наприклад, іншомовні вкраплення, вульгаризми, повтори певних елементів тощо), завдяки унікальному поєднанню лексичних одиниць, що є виявом світобачення автора, активує у свідомості читача фрейми та створює читацькі очікування, які роблять текст впізнаваним. Важливо зазначити, що йдеться не про суб'єктивні асоціації реципієнта, що носять довільний характер, а саме про певні когнітивні моделі, вибудовані в межах художнього твору, але які спираються на вже існуючі у свідомості читача фрейми. Таким чином, саме через активацію фреймів читач отримує перше враження про своєрідність картини світу та ідіостилю автора.

Для підтвердження або спростування цієї гіпотези двом групам респондентів – 15 студентам першого та другого курсу спеціальності «Філологія (германські мови та літератури (переклад включно), перша - англійська)» ННІ філології КНУ імені Тараса Шевченка, що на достатньому рівні володіють англійською та українською мовами, було запропоновано ознайомитися з фрагментом роману Донни Тартт «Таємна історія» та відповісти на тестові, а також уточнюючі розгорнуті усні запитання. Перша група отримала оригінальний фрагмент англійською мовою, а друга – переклад цього фрагмента українською мовою. Опитування проводилося англійською (перша група) та українською (друга група) мовами відповідно. Жодної додаткової інформації про жанр, автора чи рік видання респондентам не надавалось. Припущення полягало в тому, що фрагмент тексту, який не містить очевидних формальних елементів ідіостилю, таких як, у випадку з ідіостилем Донни Тартт, еkleктичність, іншомовні включення, фразеологізми, вживання реалій тощо [3], за рахунок активації певних фреймів у свідомості читача дозволяє реципієнту вловити певні внутрішні закономірності твору, які, у свою чергу, можуть допомогти йому вирізнити ідіостиль автора з поміж ідіостилів інших авторів.

Студентам було запропоновано такий фрагмент роману Донни Тартт «Таємна історія» Таблиця 1.

Тестові завдання та розгорнуті запитання мали на меті, поміж іншого, визначити, яку додаткову інформацію респонденти отримали з наведеного вище фрагменту. Згідно з нашим припущенням, такі лексичні одиниці як *class, classes, library (заняття, бібліотека)* активують у свідомості читача фрейм «навчання», під вплив якого потрапляють також *tu room (студент/гуртожиток), Henry/Genri (одногрупник/друг), town/центр* (на протигагу *кампусу/студмістечку*). Усі ці лексичні одиниці взаємодіють між собою і разом створюють простір для фрейму «навчання», що, у свою чергу, дає читачу деяке уявлення про тематику твору та створює читацькі очікування.

Група 1 (Tartt D. <i>The Secret History</i> . с. 173)	Група 2 (Тартт Д. «Таємна історія», с. 161)
<p><i>I walked home from class alone, in a state of bewilderment and turmoil. By now my thoughts were so contradictory and disturbing that I could no longer even speculate, only wonder dumbly at what was taking place around me; I had no classes for the rest of the day and the thought of going back to my room was intolerable.</i></p> <p><i>I went to Commons and sat in an armchair by the window for maybe forty-five minutes. Should I go to the library? Take Henry's car, which I still had, and go for a drive, maybe see if there was a matinee at the movie house in town? Should I go ask Judy Poovey for a Valium?</i></p>	<p><i>Додому із занять я повертався один, запаморочений та збентежений. Думки мої переплутались настільки, що стали суперечити одна одній. Тепер я непокоїся, що навіть не здатний розмірковувати, а тільки тупо спостерігати за тим, що відбувається навколо. До кінця дня я був вільний, але сама думка про те, щоб повернутися, видалася нестерпною. Я рушив до Трапезної і просидів у кріслі під вікном щось із сорок п'ять хвилин. Сходитьи в бібліотеку? Покататися на машині Генрі, ключі від якої досі зберігалися в мене? Перевірити, чи є ранковий сеанс у кінотеатрі в центрі? Попросити трохи діазепаму в Джуді Пуві?</i></p>

Варто зазначити, що в українському перекладі не були відтворені деякі лексичні одиниці, що, на нашу думку, є важливими для активації фрейму «навчання». Зокрема, слово «заняття» вживається один раз, а фразу «*I had no **classes** for the rest of the day*» перекладено, як «До кінця дня я був вільний», «*and the thought of going back to **my room** was intolerable*» відтворено як «але сама думка про те, щоб **повернутися**, видалася нестерпною». Однак, на нашу думку, ці втрати є суттєвими лише в контексті усного опитування, що ґрунтується на дуже малому фрагменті твору, і не відіграє суттєвої ролі в масштабі перекладу всього роману, оскільки фрейм «навчання» є одним з основних у творі, що активується з першої сторінки і супроводжує читача до самого кінця.

Опитування показало, що переважна більшість респондентів здатні безпомилково відповісти на поставленні питання, що підтверджує правильність гіпотези. Зокрема, найбільше правильних відповідей отримало запитання: «*Which set of words are you more likely to find in the novel X after the excerpt you have just read?*».

За нашим припущенням, фрейм «навчання» має підказувати читачеві, що далі в тексті йтиметься, скоріше, про кімнату в гуртожитку, куди збирався головний герой (варіант С: *Hall, doorknob, bed*), аніж про (А) *Dragon, mountains, sword* (лексичні одиниці, що з великою ймовірністю належатимуть до фрейму «фентезі») чи (В) *Oxygen, flask, robots* (фрейм «наукова фантастика»).

Варіант (D) *Cat, hand, sweater* – контрольний, лексичні одиниці не несуть якогось конкретного жанрового навантаження, є загальноживаними та стилістично нейтральними, але жоден з респондентів не обрав цей варіант, оскільки він значно гірше відповідав фрейму «навчання». Під час опитування 95% респондентів обрали правильний варіант (С) і лише 5% обрали варіант В, припустивши, що лексичні одиниці *oxygen, flask, robots* стосуються навчальних предметів, що, на нашу думку, також підтверджує припущення про активацію фрейму «навчання».

Респонденти у переважній більшості правильно визначили, хто такий *Henry* (А. *Friend/group-mate* (правильний варіант); В. *Colleague/coworker* (ймовірний варіант, але має слабший зв'язок з фреймом «навчання»); С. *Brother/sibling*; D. *Dragon/mystic creature* (скоріше активує фрейм «фентезі»). Разом з тим 10% опитаних обрали варіант С. *Brother/sibling*, аргументуючи це значним ступенем довіри між героями, але при цьому жоден респондент не мав сумнівів, що йдеться про школярів старшої школи або студентів.

Фінальне тестове завдання містило чотири фрагменти, три з яких були взяті з роману Донни Тартт «Таємна історія», а один – з роману іншого автора (мовою оригіналу для першої та в українському перекладі для другої групи відповідно). Четвертий фрагмент був обраний за такими критеріями: (1) без очевидних формальних стилістичних елементів; (2) оповідь ведеться від першої особи, як і у випадку з «Таємною історією»; (3) містить роздуми оповідача. Близько 70% респондентів першої та 50% другої групи змогли правильно визначити уривок, що належить іншому автору. Менший відсоток правильних відповідей можна пояснити тим, що обрані фрагменти значно слабше стосувалися контексту «навчання» і тому респонденти починали приділяти більше уваги суто формальним елементам, таким як довжина синтаксичних конструкцій, стилістичне забарвлення окремих слів тощо. Крім того, як вже зазначалося, в українському перекладі обраного фрагменту збережено менше лексичних одиниць, що активують фрейм «навчання», що теж підтверджує думку про фрейм як когнітивну одиницю, що дає уявлення про унікальну картину світу автора та, як результат, - авторський ідіостиль. Детальнішого дослідження вимагає різниця між кількістю правильних відповідей у різних групах, оскільки саме в ній приховане питання, наскільки точно вдалося перекладачу відтворити ідіостиль автора.

Отже, отримані результати дають підстави стверджувати, що унікальне поєднання лексичних одиниць у тексті, що є проявом світогляду автора, активують у свідомості реципієнта фрейми – структури знань про стереотипні ситуації, що роблять текст впізнаваним і є своєрідним виявом авторського ідіостилю. Таким чином, фрейм може слугувати одиницею для встановлення еквівалентності між оригіналом художнього твору та його перекладом. Еквівалентність, встановлена за допомогою використання фреймової семантики, може показувати вдалість перекладацьких рішень при відтворенні ідіостилю автора.

Література

1. Rojo López, Ana. Applying Frame Semantics to Translation: A Practical Example. *Meta: Journal des traducteurs*. 2002. 47. 312. 10.7202/008018ar.
2. Кикоть В. М. Індивідуальний стиль автора та поетичний переклад. Актуальні проблеми сучасного перекладознавства: збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції, 30 травня 2018 р. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2018. С. 14–24.
3. Масановець В. Ю. Відтворення ідіостилю Донни Тартт в українському перекладі (на матеріалі роману «Таємна історія»): лексико-стилістичний аспект. *Актуальні проблеми перекладознавчих та порівняльних студій* : тези доповідей наукового семінару для молодих учених (студентів, магістрантів, аспірантів, докторантів), м. Київ, 18 листопада 2022 р. / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2022. С. 37-38.
4. Baker, Mona. Framing narratives in translation. 2018. 10.4324/9780429438240-6.
5. Oliver Czulo, Tiago Timponi Torrent, Ely Edison da Silva Matos, Alexandre Diniz da Costa, and Debanjana Kar. 2019. Designing a Frame-Semantic Machine Translation Evaluation Metric. In *Proceedings of the Human-Informed Translation and Interpreting Technology Workshop (HiT-IT 2019)*, pages 28–35, Varna, Bulgaria. Incoma Ltd., Shoumen, Bulgaria.
6. Бовсунівська, Т. СУЧАСНИЙ РОМАН У СВІТЛІ ФРЕЙМОВОЇ ПОЕТИКИ. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2021. № 17. С. 16–24. <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2021.17.2>